

Archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie w latach 1876–1915

Celem tego artykułu jest bliższe spojrzenie na: dzieje archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie, podstawowe role jakie pełniła ta instytucja oraz sylwetki jego pracowników w latach 1876–1915.

Ostatnie ćwierć wieku XIX i początek XX to okres funkcjonowania sądownictwa na terenach Królestwa Polskiego opartego w pełni na wzorcu rosyjskim.

Nad sądownictwem tego okresu prowadzono w ostatnich latach szczegółowe badania, które zaowocowały pracami Artura Korobowicza oraz powstaniem rozprawy doktorskiej Arkadiusza Berezy¹. Prace te jednak nie przedstawiają bliżej zasad funkcjonowania archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie. Pomocnym opracowaniem okazał się artykuł Urszuli Głowackiej-Maksymiuk, który omawia funkcjonowanie Sądu Okręgowego w Siedlcach².

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych, po upadku powstania styczniowego, władze rosyjskie wprowadziły wiele zmian ustrojowych, zmierzających do unifikacji Królestwa Polskiego z resztą Imperium Rosyjskiego. Jednym z ostatnich posunięć Petersburga było zastosowanie rosyjskich ustaw sądowych do Warszawskiego Okręgu Sądowego³. Przygotowania do wprowadzenia *sudiebnych ustaw* w Królestwie Kongresowym trwały prawie 11 lat. Powodem tak długiego okresu opracowywania i dostosowywania reformy do warunków w Kongresówce było powolne prowadzenie prac przygotowawczo-legislacyjnych. Dopiero 19 lutego/3 marca 1875 r. car rosyjski Aleksander II podpisał ukaz o zreformowaniu sądownictwa

¹ A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1995; i d., *Reforma ustroju sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r. Przygotowanie i treść*, Lublin 1976; i d., *Zmiany w ustroju sądownictwa najwyższego w Królestwie Polskim w latach 1815–1876*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 24, 1972, z. 2, s. 131–140; A. Bereza, *Sądownictwo pokojowe w guberni lubelskiej w latach 1876–1915*, Lublin 1999, maszynopis pracy doktorskiej przechowywanej w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

² U. Głowacka-Maksymiuk, *Akta Sądu Okręgowego w Siedlcach z lat 1876–1915 (historia urzędu, system kancelaryjny, zawartość aktowa)*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 1999, z. 11, s. 51–63.

³ Na terenie Imperium Rosyjskiego 20 XI/2 XII 1864 r. została wprowadzona reforma sądownictwa, której celem było zmodernizowanie ustroju wewnętrznego Rosji. S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 3, Kraków 1920, s. 147–149; A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa*, s. 79.

w Królestwie Polskim⁴. Według ukazazu Senatu Rządzącego z 1/13 czerwca 1875 r., władza sądowa w Królestwie Polskim została powierzona z dniem 1/13 lipca 1876 r.: sądom gminnym, sędziom pokoju, zjazdom sędziów pokoju, sądom okręgowym, Izbie Sądowej i Senatowi Rządzącemu⁵. Ustawa o sądownictwie w Królestwie Polskim była odpowiednio zmodyfikowaną ustawą sądową wprowadzoną na terenie Rosji w 1864 r., a przystosowaną do warunków panujących w Kongresówce.

Wprowadzone instytucje sądowe zastąpiły istniejące organy sądownictwa, które do 1876 r. zachowywały charakter polski. Po zlikwidowanych organach sądownictwa polskiego (sądy szlacheckie, trybunały cywilne, sądy kryminalne, sądy pokoju oraz prokuratorów cesarskich przy trybunałach cywilnych i sądach kryminalnych) pozostała spora ilość materiału aktowego, który należało uporządkować i opracować oraz prowadzić jego udostępnianie. W tej sytuacji Rada Państwa 12/24 kwietnia 1876 r. wydała ustawę powołującą archiwa i funkcje archiwistów przy sądach okręgowych, podpisaną i zaakceptowaną 27 kwietnia/9 maja tegoż roku w Petersburgu przez Aleksandra II⁶.

W Lublinie na barki tutejszego nowo utworzonego Sądu Okręgowego miała spaść sukcesja po zlikwidowanych: Lubelskim Sądzie Szlacheckim, Trybunale Cywilnym, Sądzie Kryminalnym, Prokuratorze Królewskim przy Trybunale Cywilnym, Prokuratorze Królewskim przy Sądzie Kryminalnym oraz 10 sądach pokoju. Po tych urządach pozostało około stu tysięcy spraw i ksiąg. Sytuacja taka prędzej czy później musiała wpłynąć na utworzenie archiwum, w którym znalazłoby się miejsce dla tej sukcesji⁷.

Rząd rosyjski podpisujący reformę sądownictwa w 1875 r., nie uwzględnił w budżecie wydatków na wprowadzanie ustaw sądowych, ponadto sum na utrzymanie archiwum oraz na wynagrodzenia dla archiwistów. W świetle zarządzenia Rady Państwa archiwiści mieli pobierać pensję na równi z sekretarzami sądu, czyli 1000 rubli rocznie (500 rb *żałowanija*, 250 rb *stołowych*, 250 rb *kwartirnych*)⁸. Na

⁴ Wszystkie akty prawne związane z wprowadzeniem zmian w sądownictwie zostały ogłoszone ukazem Senatu Rządzącego dnia 6/18 III 1875 r. *Sobranije Uzakonienij i Rasporiazenij Prawitielstwa*, 11 marta 1875 g., nr 20, s. 254; A. O k o l s k i, *Wykład prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, t. 1, Warszawa 1881, s. 150.

⁵ Sądy okręgowe zostały utworzone w Warszawie, Płocku, Łomży, Suwałkach, Siedlcach, Lublinie, Radomiu, Kielcach, Kaliszu i Piotrkowie; Izba Sądowa (z siedzibą w Warszawie) miała pełnić rolę instancji apelacyjnej, a Senat Rządzący (z siedzibą w Petersburgu) najwyższego sądu kasacyjnego. A. K o r o b o w i c z, *Sądownictwo Królestwa*, s. 94.

⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Sąd Okręgowy w Lublinie (dalej: SOL), sygn. 1612, k. 2, Zarządzenie Rady Państwa o utworzeniu archiwów przy Sądach Okręgowych w guberniach Warszawskiego Okręgu Sądowego (wypis z dziennika postanowień Zebrania Ogólnego Rady Państwa z 12 IV 1876 r.).

⁷ APL, SOL, sygn. 963, k. 52-53. Pismo archiwisty Sądu Okręgowego Lubelskiego do prezesa Sądu Okręgowego Lubelskiego z 1892 r.

⁸ *Żałowanije* stanowiło zasadnicze wynagrodzenie, zaś *stołowyje* i *kwartirnyje* były dodatkami na zagospodarowanie się i opłacenie najmu mieszkania w przypadku gdy dany urzędnik nie otrzymał mieszkania w naturze.

utrzymanie (wydatki kancelaryjne) archiwum sądu okręgowego przeznaczono 200 rb.⁹ Roczny koszt utrzymania archiwum wynosił 1200 rb. Sumy te zostały zagwarantowane z dniem 1/13 stycznia 1877 r. Pozostawał problem ze znalezieniem sum na pokrycie wydatków archiwum w okresie od 1/13 lipca do 31 grudnia 1876 r. /12 stycznia 1877 r. Środki finansowe, na początkowe funkcjonowanie nowo utworzonej instytucji, wyasygnowano z ogólnych sum przeznaczonych na utrzymanie wszystkich instytucji sądowych w drugim półroczu 1876 r.¹⁰

Archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie rozpoczęło działalność z dniem 1/13 lipca 1876 r. Zostało umieszczone w gmachu dawnego Trybunału Koronnego (stary ratusz) na Rynku Starego Miasta, gdzie znalazła się siedziba sądu okręgowego. Położone było na drugim piętrze budynku. Piętro niżej znajdowały się pomieszczenia sądu okręgowego, co dobrze wpłynęło na udostępnianie i przekazywanie akt z archiwum¹¹. W 1892 r. rząd carski podjął się budowy nowej siedziby sądu okręgowego. Gmach wykończono w końcu 1894 r. W 1895 r. Sąd Okręgowy wraz z archiwum przeniósł się do nowego budynku wzniesionego przy ulicy Krakowskie Przedmieście¹².

W połowie 1876 r. archiwum sądu podjęło funkcjonowanie. Ustalony został, obowiązujący aż do 1915 r., regulamin dotyczący przekazywania i przechowywania akt będących wytworem komórek interesującej nas instytucji¹³. Do archiwum miały trafiać wszystkie zakończone sprawy sądu okręgowego, prezesa i nadzoru prokuratorskiego.

Pierwszą grupę stanowiły akta wytworzone w wydziale cywilnym sądu (*grazdanskoje otdielenije*). Wydział cywilny zajmował się sprawami: spadkowymi, testamentami, o uznaniu praw własności literackiej, artystycznej, stowarzyszeń, spółek, zatwierdzaniem testamentów, wpisów, kopii i sprawami dotyczącymi sprzedaży z publicznych targów¹⁴.

⁹ APL, SOL, sygn. 1612, k. 2, Zarządzenie Rady Państwa.

¹⁰ Z sumy ogólnej przeznaczonej na pensje dla 50 pracowników SOL i nadzoru prokuratorskiego w wysokości 40 093,99 rb wyasygnowano na wydatki archiwum i archiwisty: 230 rb. *załowanija*, 123,75 rb *stołowych*, 125 rb *kwartirnych* i 100 rb na sumy kancelaryjne. APL, SOL, sygn. 1612, k. 4–5. Rozpisanie sum przydzielonych dla Ministerstwa Sprawiedliwości na utrzymanie Sądu Okręgowego w Lublinie z archiwami notarialnymi, sędziami śledczymi, komornikami sądowymi i nadzorem prokuratorskim.

¹¹ Na parterze budynku znalazło się archiwum hipoteczne. Gmach wyremontowano w 1836 r. i stał się siedzibą (do 1876 r.) lubelskiego trybunału cywilnego, biura prokuratora cesarskiego, sądu pokoju, hipoteki oraz kancelarii rejentów. Przed objęciem do użytkowania przez sąd okręgowy budynek powtórnie wyremontowano. A. K o r o b o w i c z, *Sądownictwo Królestwa Polskiego*, s. 85.

¹² Wydział Hipoteczny Sądu Okręgowego w Lublinie nie został przeniesiony do nowego gmachu sądu, lecz pozostał do końca funkcjonowania Sądu Okręgowego w budynku dawnego Trybunału Koronnego. *Ibid.*, s. 85; APL, Akta miasta Lublina (1874–1915), sygn. 5936, k. 5–6.

¹³ APL, SOL, sygn. 1613, k. 1; Regulamin dotyczący przekazywania akt spraw na przechowanie do archiwów sądowych.

¹⁴ *Ustawy sądowe obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego*, t. 1, Sankt-Petersburg 1875, s. 96; U. G ł o w a c k a - M a k s y m i u k, *op. cit.*, s. 52–53.

Akta będące wytworem komórek organizacyjnych (referatów – *dietoproiswodstwa*) wydziału cywilnego, dzielono na kilka kategorii, a mianowicie: a) wyroki, zarządzenia i postanowienia sądu, które zostały wprowadzone w życie i nabrały mocy prawnej; b) tytuły wykonawcze (listy *ispolnitelnyje*); c) tytuły wykonawcze po upływie roku od ich egzekucji; d) sprawy, od których zakończenia minęło trzy lata i nie było prób ich wznowienia; e) sprawy, które zostały zamknięte z przyczyn od sądu niezależnych¹⁵.

Drugą grupę stanowiły akta wytworzone w wydziale karnym (*ugołownoje ot-dielenije*), który dzielił się na 3 referaty. Były to przede wszystkim wyroki lub postanowienia wykonane w danej sprawie. Kolejną grupę stanowiły sprawy kancelarii prezesa sądu okręgowego (dzieliła się na 2 referaty), zakończone lub te, w których decyzję o wysłaniu do archiwum wydał sam zarządzający sądem. Ostatnią grupą były sprawy prokuratora sądu okręgowego, wysłane przez niego do archiwum sądu¹⁶.

Przygotowanie do zdania spraw do archiwum leżało w obowiązkach pomocników sekretarzy. Do każdej sprawy urzędnicy za to odpowiedzialni sporządzali krótki opis, nadawali numer według kolejności i umieszczali ją na liście. Sporządzano specjalne rejestry (w dwóch egzemplarzach), które zakładano dla spraw rozpoczętych w obrębie jednego roku. Rejestry te ponadto zawierały informacje o osobach (imiona i nazwiska) biorących udział w danej sprawie. Spisy opatrzone były dwoma podpisami: zdającego sprawy do archiwum, czyli pomocnika sekretarza, i przyjmującego akta – archiwisty lub pełniącego jego obowiązki. Rejestry gromadzono w jednym tomie, który następnie prawdopodobnie zszywano¹⁷. Informacje o sprawach zdanych do archiwum pomocnicy sekretarzy umieszczali w rejestrach nastolnych¹⁸.

Archiwista w momencie przyjmowania spraw, ksiąg i rejestrów zapisywał je w przewodniku o układzie alfabetycznym odpowiednio według lat i rodzaju spraw (cywilnych, karnych, spraw prezesa, spraw prokuratora). Akta oddane do archiwum systematyzowano według schematu kancelaryjnego. Osobno przechowywano (w oddzielnych pomieszczeniach) akta spraw wydziałów i osobno *narjady*. Przekazane akta umieszczano w szafach. Rozmieszczano je wg lat i rodzaju (w obrębie każdego wydziału i referatu). Szafy były drewniane, dopiero na początku drugiej dekady XX w. zdecydowano się na wymianę półek z drewnianych na metalowe (żelazne) w archiwum znajdującym się przy wydziale notarialno-hipotecznym¹⁹. Komórki organizacyjne sądu były zobowiązane do przekazywania akt dwa

¹⁵ *Listy ispolnitelnyje* wydawane były przez wydział cywilny w celu egzekucji długów prywatnych. APL, SOL, sygn. 1613, k. 1.

¹⁶ *Ibid.*, k. 1; *Ustawy sądowe obowiązujące*, s. 94–95.

¹⁷ W materiale aktowym zachowały się rejestry tylko w postaci luźnej.

¹⁸ Wydziały cywilny i karny sądu dzieliły się na kilka referatów (*stoły*). Każdy *stoł* posiadał swój rejestr spraw zdanych do archiwum.

¹⁹ Korespondencja w sprawie wymiany szaf trwała od czerwca 1911 r. Szafy zamówiono w firmie

razy do roku, a mianowicie z dniem 1/13 stycznia i 1/13 lipca, czyli akta powinny napływać do archiwum co pół roku. Dopuszczalne było przekroczenie wyznaczonych terminów do jednego miesiąca. Archiwista po zakończeniu przyjmowania akt zobowiązany był do przedstawiania prezesowi sądu krótkiego raportu mówiącego o liczbie oraz rodzaju przyjętych do archiwum spraw, ksiąg i innych materiałów aktowych²⁰.

Archiwista prowadził udostępnianie akt. Sprawy wydawano z archiwum na podstawie pisemnego zapotrzebowania (rewersu) sekretarza danego wydziału sądu (cywilnego, karnego, kancelarii prezesa lub prokuratora). Rewers umieszczano w miejscu, gdzie pozostawała luka w szafie po wydanej jednostce aktowej²¹.

Archiwum oprócz wydawania akt komórkom sądu okręgowego prowadziło udostępnianie spraw osobom prywatnym. Dana osoba prywatna, aby móc skorzystać z którejś ze spraw, musiała posiadać zezwolenie prezesa sądu okręgowego. Ponadto archiwista prowadził tzw. kwerendy zlecone, realizowane dla osób prywatnych. Kierujący archiwum upoważniony był do wydawania odpisów od akt, za które, podobnie jak w przypadku kwerend, uiszczane były przez osoby prywatne opłaty kancelaryjne lub skarbowe, deponowane do kasy Sądu Okręgowego²². Archiwista ponadto prowadził dziennik pism wchodzących i wychodzących, zgodnie z zasadami funkcjonowania i obiegu pism obowiązującymi w rosyjskim systemie kancelaryjnym²³.

Początek funkcjonowania archiwum sądu okręgowego należał do dość trudnych. Mimo iż sąd okręgowy zaczynał dopiero działanie po wyżej wymienionych zlikwidowanych instytucjach sądowych pozostała dość duża liczba spraw i ksiąg (ok. 100 tysięcy). Z powodu braku miejsca zostały one rozmieszczone po różnych instytucjach²⁴. W 1881 r. rozpoczęły się prace nad rozsegregowaniem i porządkowaniem otrzymanej sukcesji. W tym celu utworzono specjalne tymczasowe archiwum przy wydziale karnym sądu, gdzie gromadzono już uporządkowane akta²⁵. Uporządkowane akta po zlikwidowanych strukturach sądowych trafiały do Archiwum Akt Dawnych w Lublinie. W 1887 r. z polecenia centralnych władz rosyj-

warszawskiej „Konrad Jarnuszkiewicz i Spółka”. Prace instalacyjnych podjęła się firma lubelska „Majchert, Gniazdowski i Janiszewski”. Prace trwały kilka miesięcy na przełomie 1914 i 1915 r., a zakończono je w końcu maja 1915 r. Ogólny koszt robót wyniósł 12 458,03 rb. APL, SOL, sygn. 1618, k. 2-77.

²⁰ APL, SOL, sygn. 1613, k. 2, Regulamin dotyczący przekazywania akt.

²¹ *Ibid.*, k. 2v.

²² *Ibid.*, k. 2.

²³ W zespole akt Sądu Okręgowego w Lublinie zachowały się 4 dzienniki pism wchodzących i wychodzących z lat: 1899–1900, 1903–1904, 1911 i 1913 r. APL, SOL, sygn. 1621, Kniga wchodjaszczich bumag, Archiwa 1899–1900, brak foliacji; sygn. 1622, Kniga wchodjaszczich bumag Archiwa 1903–1904, k. 1–199; sygn. 1623, Ischodiaszczij żurnał Archiwa 1911, k. 1–120; sygn. 1624, Ischodiaszczij żurnał Archiwa 1913, k. 1–121.

²⁴ APL, SOL, sygn. 963, k. 52, Pismo archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z 1892 r.

²⁵ *Ibid.*, k. 53.

skich cały zasób AAD został przekazany do Archiwum Centralnego w Wilnie²⁶. W 1888 r. część akt jeszcze nieuporządkowanych spłonęła. Prace związane z tą sukcesją trwały do końca 1891 roku. Tak więc przez dziesięć lat codzienne obowiązki archiwisty Sądu Okręgowego były obciążone dodatkowymi zajęciami związanymi z porządkiem spuścizny²⁷.

Archiwum rozpoczęło już w 1876 r. przejmowanie akt z wydziałów sądu, kancelarii prezesa i prokuratora sądu. Przykładowo, na początku stycznia 1878 r. z wydziału cywilnego przyjęto 378 spraw²⁸, w lipcu zaś 1878 r. z tegoż wydziału 336 spraw, a z wydziału karnego 297²⁹. Liczba spraw wpływających do archiwum rosła z każdym rokiem funkcjonowania sądu.

Pierwsze spisy akt spraw przekazanych na przechowanie do archiwum zachowały się z września 1879 r.³⁰ Charakterystyczne jest to, iż są to jedynie spisy *nariad, diet i knig* przekazywanych do archiwum z kancelarii prezesa oraz wydziału karnego (*opis nariadam, diet i knig sdannym w archiw Suda na chranienije*)³¹. Poniżej zostały umieszczone przykłady trzech spisów zdawczo-odbiorczych akt spraw, na mocy których komórki organizacyjne sądu przekazały do archiwum sądu swoją produkcję aktową. Przy przejmowaniu akt przez archiwum archiwista na dostarczonym spisie zdawczo-odbiorczym nanosił sygnatury archiwalne poszczególnym poszytom lub księgom (w postaci liczb, np. ..., 1153, 1154, 1155, ..., sygnatury cyfrowe były nadawane oddzielnie w obrębie jednej komórki organizacyjnej *nariadam i dietam*). Taki system nadawania sygnatur archiwalnych był prowadzony we wszystkich czterech komórkach organizacyjnych Sądu Okręgowego w Lublinie³².

Niestety nie udało się odnaleźć spisów spraw z wydziału cywilnego oraz prokuratora sądu. Wiadomo, iż prowadzono je odrębnie dla akt kancelarii prezesa, prokuratora, wydziału cywilnego i karnego.

Wiele światła na zasady funkcjonowania, zasób i dzieje archiwum sądu okręgowego w Lublinie rzuca jedyne zachowane sprawozdanie z rewizji tej instytucji przeprowadzonej w połowie grudnia 1889 r. Rewizji dokonał jeden z wiceprezesów sądu. Wykazała ona, iż według przewodnika alfabetycznego wśród przechowywanych akt w zasobie archiwum znajduje się 8941 spraw cywilnych i 10 104

²⁶ J. Riabinin, *Archiwum Państwowe w Lublinie*, Warszawa 1922, s. 17; Wstęp do inwentarza zespołu akt adwokatury Sądu Szlacheckiego w Lublinie – Filipa Jakuba Obniskiego z lata 1796–1810, maszynopis przechowywany w Archiwum Państwowym w Lublinie, s. 8.

²⁷ APL, SOL, sygn. 963, k. 52v.

²⁸ APL, SOL, sygn. 1613, k. 3, Pismo archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z 14/26 II 1878 r.

²⁹ *Ibid.*, k. 4, Pismo archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z 12/24 IX 1878 r.

³⁰ *Ibid.*, k. 5, Spis spraw kancelarii Prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie zdane na przechowanie do archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie.

³¹ APL, SOL, sygn. 1620, k. 1–47; sygn. 1613, k. 5, 7–89; sygn. 1617, brak paginacji (dalej: b.p.).

³² APL, SOL, sygn. 1620, k. 22, 45, 49.

sprawy karne³³. Z początkiem roku 1891 ich liczba wzrosła odpowiednio do 10 208 spraw cywilnych i 11 361 spraw karnych³⁴. Niestety z powodu dość słabo zachowanego materiału archiwalnego nie można w pełni prześledzić przyrostu ilości akt spraw trafiających do archiwum sądu okręgowego w Lublinie.

Ponadto w zasobie archiwum znajdowały się: sprawy kancelarii prezesa sądu, sprawy prokuratora sądu, *nariady* kasy sądu, rejestry, dzienniki, księgi finansowe oraz sprawy komorników sądu. W zasobie znalazły się także akta ze zlikwidowanych urzędów sądowych w postaci: spraw Sądu Kryminalnego w Lublinie (m.in. 65 ksiąg rezolucji z lat 1812–1876), spraw Trybunału Cywilnego w Lublinie, prezesa tegoż Trybunału oraz sędziów pokoju z miast: Lublina, Lubartowa, Kraśnika, Chełma, Biłgoraja, Szczebrzeszyna, Tomaszowa, Hrubieszowa, Krasnegostawu i Kazimierza nad Wisłą³⁵.

Dużo informacji o zasobie archiwum i samych aktach w nim znajdujących się można odnaleźć w protokołach zdawczo-odbiorczych, które każdy ustępujący z funkcji lub obejmujący posadę archiwista musiał sporządzić i opatrzyć swoim podpisem³⁶. W zasobie archiwum znalazły się także spisy dokumentów pozostałych po segregacji akt Sądu Szlacheckiego oraz spis spraw i ksiąg Archiwum Akt Dawnych³⁷. W archiwum znajdowała się podręczna biblioteka oraz dwie pieczęcie, z których jedna służyła do formularzy stosowanych w tej instytucji³⁸. Jak wyżej wspomniano, archiwum wydawało kopie i odpisy, ze spraw przechowywanych w swoim zasobie, osobom prywatnym. Za każdą skopiowaną kartę pobierano 80 kopiejek oraz 40–60 kopiejek opłaty kancelaryjnej. Po wydanej kopii pozostawał ślad w dzienniku pism wychodzących archiwum. Obowiązki związane z prowadzeniem kwerend oraz sporządzaniem kopii prawdopodobnie nie były zbyt dużymi obciążeniami³⁹. Koszty związane z prowadzeniem archiwum prawie każ-

³³ APL, SOL, sygn. 1615, (b.p.), Sprawozdanie z rewizji archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie z 10/22 XII 1889 r.

³⁴ APL, SOL, sygn. 1615, (b.p.), Pismo archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z 3/15 I 1891 r.

³⁵ APL, SOL, sygn. 1615, (b.p.), Sprawozdanie z rewizji.

³⁶ APL, SOL, sygn. 1021, k. 42, Protokół zdawczo-odbiorczy spraw i ksiąg znajdujących się w archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie w sytuacji naznaczenia archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie Adama Modzelewskiego; sygn. 1000, k. 16–17, Protokół zdawczo-odbiorczy spraw i ksiąg znajdujących się w archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie w sytuacji naznaczenia archiwisty Iwana Kochańskiego z 13/25 II 1895 r.

³⁷ W chwili utworzenia Sądu Okręgowego w Lublinie w 1876 r. miejscowe Archiwum Akt Dawnych, znajdujące się pod jurysdykcją prezesa Trybunału Cywilnego w Lublinie, zostało podporządkowane Prezesowi Sądu Okręgowego. Archiwum od 1866 r. było umieszczone w budynku poklasztornym należącym do 1865 r. do zakonu dominikanów Lublinie. Od 19 VI/1 VII 1867 r. Archiwum Akt Dawnych było zobowiązane do uiszczania 150 rubli rocznie za najem tego pomieszczenia (do końca lat osiemdziesiątych XIX w.). Archiwum Państwowe w Radomiu, Zarząd Dóbr Państwowych, Rząd Gubernialny Lubelski, cz. I, sygn. 1712, k. 3, 67–68, 101.

³⁸ APL, SOL, sygn. 1000, k. 17, Protokół zdawczo-odbiorczy.

³⁹ Przykładowo w ciągu 1889 r. wydano z archiwum 20 kopii dokumentów ze spraw znajdujących się w jego zasobie. APL, SOL, sygn. 1615, (b.p.), Sprawozdanie z rewizji.

dego roku znacznie przekraczały sumy, zagwarantowane w budżecie sądu okręgowego, na wydatki kancelaryjne. Przykładowo w 1911 r. archiwista składał kilkakrotnie prośby o wyasygnowanie określonych sum na wydatki archiwum związane z zakupem przedmiotów niezbędnych do prowadzenia prac kancelaryjnych⁴⁰.

Funkcja archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie, podobnie jak w innych miastach gubernialnych Królestwa Polskiego, nie należała do zbyt popularnych. W Lublinie wszyscy urzędnicy pełniący tę funkcję, składali skargi na ręce swoich przełożonych, żaląc się na natłok spraw i obowiązków⁴¹. Nazbyt duże obciążenia powodowały zakłócenia w funkcjonowaniu archiwum. Ponadto w przypadku urlopowania lub choroby pracownika archiwum na jego miejsce kierowano do pełnienia obowiązków archiwisty jednego z pomocników sekretarzy⁴². Wielokrotnie zdarzało się, iż z powodu nagłej nieobecności jedyne go pracownika archiwum przestawało ono w ogóle funkcjonować⁴³. Pomocnicy sekretarzy niedostatecznie orientowali się w zasadach funkcjonowania archiwum i, nie posiadając odpowiedniego przeszkolenia, nie mogli podołać nowym, tymczasowym obowiązkom i zadaniom. Ówczesny archiwista sądu Franciszek Jastrzembski w piśmie skierowanym do prezesa sądu proponował jako środek zapobiegający takim sytuacjom utworzenie funkcji pomocnika archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie⁴⁴. Propozycja ta jednak została odrzucona. Archiwista nie rezygnował z poprawienia sytuacji archiwum. Wkrótce zwrócił się z prośbą o utworzenie przy archiwum etatowego stanowiska urzędnika kancelaryjnego, który podobnie jak archiwista miał zajmować się sprawami archiwum. Nie było to jakieś *novum*, gdyż przy interesującej nas instytucji zatrudniano wolnonajemnego urzędnika kancelaryjnego, który otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 200 rb rocznie, pokrywane z dodatku kancelaryjnego zagwarantowanego dla archiwum w budżecie sądu okręgowego⁴⁵. Niestety do końca funkcjonowania Sądu Okręgowego w Lublinie (do 1915 r.) nowy etat w archiwum nie został utworzony.

Poważnym problemem archiwisty sądu, do momentu przenosin archiwum do nowego budynku w 1894 r., był stan pomieszczeń, w których przechowywano

⁴⁰ W roku 1894 na utrzymanie archiwum przeznaczono dodatkowe 233,33 rb., a w 1911 r. dodatkowe 200 rb. APL, SOL, sygn. 1616, k. 1, 3, 5, 7, 10, Pisma archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z dni: 31 XII 1893/12 I 1894 r., 30 III/11 IV 1894 r., 28 VI/10 VII 1894 r., 27 IX/9 X 1894 r. i 9/21 XI 1894 r.; sygn. 1619 (b.p.), Pisma archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z dni: 31 I/13 II 1911 r., 31 III/13 IV 1911 r., 28 V/10 VI 1911 r., 19 VIII/1 IX 1911 r. i 20 X/2 XI 1911 r.

⁴¹ APL, SOL, sygn. 963, k. 61, Raport archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z 30 I/11 II 1893 r.

⁴² *Ibid.*, k. 60v.

⁴³ Na przykład w 1907 r. archiwista Adam Modzelewski zachorował, a archiwum na czas jego leczenia zostało zamknięte, co z pewnością negatywnie wpłynęło na prace wydziałów Sądu Okręgowego. APL, SOL, sygn. 1021, k. 73–74, Raport archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z 10/23 V 1907 r.

⁴⁴ APL, SOL, sygn. 963, k. 61, Raport archiwisty.

⁴⁵ *Ibid.*, k. 61.

akta. W latach 1876–1894 nie były one ocieplane, przez co niskie temperatury w okresie zimowym negatywnie wpływały na stan akt, a także na stan zdrowia archiwisty. Zwracał się on z prośbami do prezesa sądu o zmianę istniejącej sytuacji, ale te pozostawały bez jakiegokolwiek odpowiedzi⁴⁶. Poprawa warunków pracy archiwisty nastąpiła dopiero po przenosinach archiwum do nowo wzniesionego budynku od 1895 r.

W latach 1876–1915 funkcję archiwistów sądu okręgowego w Lublinie pełniło pięć osób. Pierwszym archiwistą został Franciszek Jastrzembski⁴⁷. Z dniem 1/13 lipca 1876 r. zaczął zajmować się sprawami archiwum. Do tego dnia, od 8/20 września 1875 r., pełnił obowiązki sędziego Trybunału Cywilnego w Lublinie, czyli zaszedł dość wysoko w hierarchii sądownictwa polskiego do 1876 r. Posiadał spore doświadczenie, pracując dość długo w resorcie. Pełnił swoją funkcję najdłużej, gdyż został zwolniony z posady 31 października/12 listopada 1894 r. Zajmował się porządkowaniem akt pozostałych po zlikwidowanych instytucjach sądownictwa polskiego. Próbował poprawić sytuację archiwum i warunki pracy w nim panujące, ale bezskutecznie. Za oddaną służbę przez 35 lat otrzymał Order Świętego Włodzimierza IV klasy. Po opuszczeniu interesującego nas stanowiska Jastrzembski został notariuszem przy kancelarii hipotecznej sądu pokoju w Janowie Lubelskim⁴⁸.

Następcą Jastrzembskiego został Michał Krokowski, który pełnił tę funkcję od 31 października/12 listopada 1894 do 11/23 lutego 1895 r. Od 1873 r. pracował w różnych instytucjach sądowych na terenie Lublina, a przed przejściem na posadę archiwisty od 1884 r. był pomocnikiem sekretarza wydziału cywilnego sądu okręgowego. Ustąpił z funkcji archiwisty po kilku miesiącach i został komornikiem Sądu Okręgowego w Lublinie, z miejscem swojego działania w Chełmie (do Lublina przeniesiony w 1911 r.)⁴⁹.

⁴⁶ APL, SOL, sygn. 963, k. 49, Raport archiwisty Sądu Okręgowego w Lublinie do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z 8/20 X 1891 r.

⁴⁷ Franciszek Jastrzembski (syn Polikarpa Jastrzembskiego), wyznania rzymskokatolickiego, urodził się 21 IX/3 X 1835 r. W 1853 r. ukończył gimnazjum gubernialne w Warszawie. Był aplikantem w kancelarii Sądu Pokoju miasta Warszawy w latach 1853–1855. Następnie na kilka miesięcy został dietariuszem Głównego Archiwum Królestwa Polskiego. Siedem lat (1855–1862) przepracował jako kancelarysta czasowej Komisji Urządzącej Sprawiedliwości. W 1862 r. został przeniesiony na stanowisko pisarza w Sądzie Pokoju w mieście Końskie. Od czerwca 1866 r. awansował na posadę podśędzieka Sądu Pokoju w Solcu. W sześć lat później został podprokuratorem w Trybunale Cywilnym w Lublinie i od 1872 r. był związany z tym miastem. Żonaty z Marianną Rzewuską, miał dwoje dzieci. APL, SOL, sygn. 963, k. 2–9, Formularz spisu stanu służby Franciszka Polikarpowicza Jastrzembskiego.

⁴⁸ Daty śmierci Jastrzembskiego oraz miejsca urodzenia niestety nie udało się ustalić. *Ibid.*, k. 2–9, 37–40.

⁴⁹ Michał Krokowski (syn Pawła Krokowskiego), wyznania rzymskokatolickiego, kawaler, mieszczanin, urodził się 3/15 września 1856 r. w Lublinie. Kształcił się w gimnazjum męskim w Lublinie, lecz naukę zakończył na trzeciej klasie. Był właścicielem domu drewnianego w Chełmie, który przynosił 6000 rb dochodu rocznie. W końcu grudnia 1873 r. został aplikantem w kancelarii Lubelskiego Sądu Wykonawczego. W tej instytucji przeszedł na stanowisko urzędnika kancelaryjnego we wrześniu 1874 r. W wyniku wprowadzenia reformy sądownictwa latach 1876–1878 pobierał połowę przy-

Kolejnym archiwistą został Jan Kochański, pełniący do tej pory funkcję komornika Sądu Okręgowego w Lublinie. Niestety, tak jak jego poprzednik pozostawał na tej posadzie przez niecałe pół roku (do 1/13 sierpnia 1895 r.). Następnie zajął stanowisko notariusza przy wydziale hipotecznym w powiatach: lubelskim i puławskim z siedzibą główną w Puławach⁵⁰. Jako jedyny posiadał wysokie przygotowanie do pełnienia funkcji w sądownictwie, albowiem był absolwentem Szkoły Głównej w Warszawie i posiadał tytuł magistra prawa i administracji. Posada archiwisty była dla niego jednym ze szczebli w karierze urzędniczej, gdyż uzyskał rangę radcy nadwornego. Otrzymał za swoją służbę cztery odznaczenia państwowe: z okazji panowania cara Aleksandra III, Świętej Anny III klasy (w 1897 r.) i Świętego Włodzimierza IV klasy za 35-letni okres pracy (w 1910 r.) oraz w 300-lecie panowania dynastii Romanowych (w 1913 r.). Ponadto otrzymał „szlachectwo za gorliwą służbę państwową”⁵¹.

W ciągu niespełna roku dwukrotnie obsadzano posadę archiwisty, co spowodowało niestabilność personalną na tym stanowisku. Zmieniło się to diametralnie z chwilą objęcia tej funkcji przez Adama Modzelewskiego z dniem 1/13 sierpnia 1895 r. Początkowo miał pełnić tylko obowiązki archiwisty, lecz 28 maja/9 czerwca 1896 r. został zatwierdzony na tej funkcji i pozostawał na posadzie przez następne dwanaście lat. Ustąpił na początku stycznia 1909 r. z powodu złego stanu zdrowia, przenosząc się na etat komornika sądowego w Lublinie. W czasie służby otrzymał Order Świętej Anny III klasy za pełnienie funkcji archiwisty bez przerwy przez 12 lat. Pierwszy podjął obowiązki w nowym pomieszczeniu archiwum. Związana była z tym zwiększona liczba zadań, wynikająca z nadzorowania przenosin akt z dawnego budynku sądu. Jako jedyny pochodził spoza Królestwa

sługującego mu wynagrodzenia i następnie został zwolniony z funkcji. Po dwuletnim okresie pozostawania bez pracy od 10/22 XI 1880 r. został urzędnikiem kancelaryjnym w sądzie okręgowym w Lublinie. Od 14/26 VI 1884 r. zaczął piastować funkcję pomocnika sekretarza wydziału cywilnego do momentu objęcia posady archiwisty. Po odejściu z archiwum został komornikiem sądowym. Piastował tę funkcję do 1915 r. W tym też roku uniknął ewakuacji w głąb Rosji. Pozostał w Lublinie i dalszy los jego niestety nie jest znany. APL, SOL, sygn. 754, k. 3–6, Formularz spisu stanu służby Michaiła Pawłowicza Krokowskiego; sygn. 1100, k. 97–98.

⁵⁰ APL, SOL, sygn. 1000, k. 1–7, 108–109, Formularz spisu stanu służby Iwana Kajetanowicza Kochańskiego.

⁵¹ Jan Kochański (syn Kajetana Kochańskiego), wyznania rzymskokatolickiego, szlachcic guberni lubelskiej niezatwierdzony przez Heroldię (odzyskał szlachectwo za służbę państwową), urodził się w majoracie Zemborzyce we wsi Dziesiąta pod Lublinem 11/23 stycznia 1844 r. Dwukrotnie żonaty, miał dziesięcioro dzieci. Po ukończeniu studiów w Szkole Głównej w Warszawie od 1868 r. został kandydatem na funkcję sądową przy Trybunale Cywilnym w Lublinie. W następnym roku trafił do Komisji Prawniczej Królestwa Polskiego do spraw sądownictwa, gdzie zajmował posadę urzędnika kancelaryjnego. W sierpniu 1871 r. objął funkcję pisarza w Sądzie Pokoju w Chełmie. W pięć lat później przeszedł na posadę sekretarza wydziału hipotecznego przy tym sądzie w Chełmie. Od połowy września 1881 r. sprawował funkcję komornika sądowego do momentu objęcia funkcji w interesującej nas instytucji. Jak wyżej zostało wspomniane, przeszedł do Puław, gdzie pozostawał na funkcji co najmniej do maja 1914 r. Dalsze jego losy w czasie ewakuacji pierwszej (sierpień 1914 r.) i drugiej (czerwiec 1915 r.) nie są znane ze względu na brak jakichkolwiek informacji na ten temat. *Ibid.*, k. 1–7.

Polskiego. Jego ojciec był oficerem w armii rosyjskiej i brał udział w działaniach przeciwko powstańcom węgierskim w czasie Wiosny Ludów oraz w wojnie krymskiej (1853–1856). Modzelewski, pochodzenia szlacheckiego, urodził się w Białymstoku, gdzie otrzymał edukację w domu rodzinnym. Mimo braku wykształcenia prawniczego od razu trafił do pracy w sądownictwie i pełnił w tym resorcie różne funkcje prawie dwadzieścia siedem lat⁵².

Ostatnim archiwistą Sądu Okręgowego był Jakub Bronikowski. Niestety nie zachowały się akta osobowe tego urzędnika. Wiadomo, iż sprawował swoją funkcję w latach 1909–1915 (1918). Prawdopodobnie był Polakiem, za tą tezę przemawiałyby jego wyznanie rzymskokatolickie. Za jego urzędowania pojawiły się pewne problemy z funkcjonowaniem archiwum, spowodowane wybuchem I wojny światowej⁵³.

Zadziwiające jest to, iż w latach 1876–1915 funkcje archiwistów pełnili wyłącznie Polacy. Obsada tego urzędu nie została zrusyfikowana prawdopodobnie dlatego, iż praca nad zasobem archiwum wymagała znajomości nie tylko języka rosyjskiego, ale także polskiego. Wynikało to również z przechowywania akt z okresu lat 1812–1876 oraz koniecznej znajomości zasad funkcjonowania instytucji sądowych z tamtego okresu, potrzebnych przy porządkowaniu akt w latach osiemdziesiątych XIX w.

Funkcjonowanie w Królestwie Polskim rosyjskiego sądownictwa i wszystkich zębów administracji zaborcy rosyjskiego wydawało się niepodważalne. W sierpniu 1914 r. doszło do wybuchu I wojny światowej. Instytucje sądowe na terenie guberni lubelskiej znalazły się w zagrożeniu. Władze rosyjskie były przygotowane na taką ewentualność. W 1912 r. opracowana została instrukcja, która dotyczyła ewakuacji Sądu Okręgowego w Lublinie. 13/26 sierpnia 1914 r. gubernator lubelski wydał zarządzenie, na mocy którego zostało zawieszona funkcjonowanie

⁵² Adam Modzelewski, wyznania rzymskokatolickiego, syn kapitana sztabowego armii rosyjskiej Adama Modzelewskiego, urodził się 4/16 X 1861 r. Dwukrotnie żonaty, miał dziewięcioro dzieci. W końcu grudnia 1888 r. został urzędnikiem kancelaryjnym w Sądzie Okręgowym w Lublinie. W czerwcu 1889 r. otrzymał funkcję pomocnika sekretarza wydziału karnego, którą pełnił do objęcia posady archiwisty. W styczniu 1909 r. przeszedł na posadę komornika sądowego i piastował to stanowisko do 1915 r. Oprócz Orderu Świętej Anny III kl. otrzymał medal upamiętniający panowanie cara Aleksandra III oraz medal z okazji 300-lecia panowania dynastii Romanowych. APL, SOL, sygn. 1021, k. 1–6, Formularz spisu stanu służby Adama Adamowicza Modzelewskiego; SOL, sygn. 1100, k. 99–100.

⁵³ Jakub Bronikowski (syn Leona Bronikowskiego) nie posiadał rangi urzędniczej. Ukończył szkołę miejską. W 1902 r. został urzędnikiem kancelaryjnym w wydziale cywilnym Sądu Okręgowego w Lublinie, a w dwa lata później otrzymał nominację na funkcję pomocnika sekretarza w tymże wydziale. W 1915 r. ewakuowany w głąb Rosji wraz z wieloma pracownikami Sądu Okręgowego w Lublinie. W połowie stycznia 1917 r. Bronikowski przebywał w Nowoczerkassku, gdzie pracował w miejscowym sądownictwie. APL, SOL, sygn. 320, k. 24v–25; *Pamjatnaja Knizka Lublinskoj Guberni 1910–1912, 1914 goda*; *Pamjatnaja Knizka Warszawskiego Sudiebnago Okruga na 1906 god*, Warszawa 1906, s. 104; *Pamjatnaja Knizka Warszawskiego Sudiebnago Okruga na 1914 god*, Warszawa 1914, s. 80.

wszystkich instytucji administracji cywilnej, w tym sądu okręgowego⁵⁴. 13/26 i 14/27 sierpnia 1914 r. nastąpiła ewakuacja Sądu Okręgowego. Nie całe mienie zostało wywiezione do Tambowa. W Lublinie dla nadzoru i ochrony mienia, w tym archiwum, pozostał m.in. archiwista Bronikowski⁵⁵. Wkrótce zażegnano zagrożenie płynące ze strony wojsk państw centralnych. Już w połowie września 1914 r. archiwum sądu wznowiło funkcjonowanie. Ponowne zagrożenie powstało na wiosnę 1915 r. Przełamana została obrona rosyjska pod Gorlicami i ruszyła ofensywa wojsk niemiecko-austro-węgierskich, zbliżając się m.in. do terenów guberni lubelskiej. 12/25 czerwca 1915 r. prezes Sądu Okręgowego zarządził rozpoczęcie przygotowań do ewakuacji⁵⁶. Ponowna ewakuacja nastąpiła w nocy z 20 czerwca/3 lipca na 21 czerwca/4 lipca 1915 r. W głąb Rosji, do Tambowa, wywieziono pracowników sądu, akta spraw nieprzekazanych do archiwum i inne mienie ruchome niezbędne do dalszego funkcjonowania Sądu Okręgowego. Archiwum pozostało w Lublinie pod nadzorem sędziego Józefa Nowickiego. Tym razem archiwista Bronikowski został ewakuowany do Tambowa⁵⁷; pozostawał jeszcze w spisach urzędników etatowych Sądu Okręgowego w Lublinie we wrześniu 1916 r.⁵⁸ Prawdopodobnie pełnił swoją funkcję do początku 1918 r., kiedy to zostały zlikwidowane struktury sądownictwa ewakuowane z guberni Królestwa Polskiego.

Archiwum pozostawione w Lublinie dostało się w ręce austriackich wojsk okupacyjnych. Zasób nie został rozproszony i w całości doczekał odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r.

Archiwum Sądu Okręgowego w Lublinie istniało w latach 1876–1915. Było typowym archiwum funkcjonującym przy jednym z organów sądownictwa w guberni lubelskiej. Według współczesnej nomenklatury pełniło funkcję archiwum zakładowego. Zatrudniało jednego etatowego pracownika, a mianowicie archiwistę Sądu Okręgowego. Na posadzie tej w omawianym okresie znajdowali się wyłącznie Polacy. Ponadto przy archiwum zatrudniano, na prawach wolno najemnego urzędnika, jedną osobę zajmującą się wyłącznie pracami kancelaryjnymi. Archiwum funkcjonowało bez większych przeszkód. W ciągu prawie czterdziestu lat istnienia interesująca nas instytucja zmieniła raz siedzibę. Niniejszy artykuł stanowi jedynie fragment badań nad dziejami tego typu instytucji. Mimo słabo zachowanych materiałów źródłowych wydaje się, iż historia i zasady funkcjonowania archiwum zostały choć trochę rozjaśnione.

⁵⁴ APL, SOL, sygn. 185, k. 58, Pismo gubernatora lubelskiego do prezesa Sądu Okręgowego w Lublinie z 13/26 VIII 1914 r.

⁵⁵ A. Korobowicz, *Ewakuacja sądów Królestwa Polskiego i ich losy w czasie pierwszej wojny światowej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 51, 1989, z. 1, s. 97.

⁵⁶ A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa*, s. 162.

⁵⁷ A. Korobowicz, *Ewakuacja sądów*, s. 102.

⁵⁸ APL, SOL, sygn. 1098, k. 60–77, Spis urzędników Sądu Okręgowego w Lublinie zestawiony 1/14 IX 1916 r.